

8. Inimõigused ja vabaühendused

Vabaühenduste tegevus inimõiguste kaitsmisel ja demokraatia põhiväärtuste hoidmisel ning tugevdamisel on hädavajalik. Eelkõige saab vabaühenduste rollist ja kasvavast mõjust rääkida alates 1970. ja 1980. aastatest, mil rahvusvahelised organisatsioonid, nagu näiteks Amnesty International, hakkasid oma tegevust raamistama inimõiguste kaitsmisega.

Alates 1990. aastatest on vabaühendused kogu maailmas võtnud kasutusele inimõiguste kaitse diskursuse ja praegu kasutatakse seda mitmete teemade käsitlemisel, olgu selleks siis privaatsuse kaitse, kliimamuutuste vastu võitlemine, loomade õigused või lesbide, geide, biseksuaalse, transsooliste ning muu seksuaal- ja sooidentiteediga inimeste (LGBT+) võrdne kohtlemine. Kodanikuühiskonna rolli õigusriigi põhimõtete, vähemus- ja haavatavatesse rühmadesse kuuluvate inimeste võimestamise ja laste õiguste eest seismisel ning rassismi, diskrimineerimise ja inimkaubanduse vastu võitlemisel ei tohi alahinnata.[1](#)

Eestis sai kodanikuühiskonna areng uue hoo sisse 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses, pärast riikliku iseseisvuse taastamist. Postsotsialistlik kontekst mõjutas edasisi arenguid, mis väljendus eelkõige ressursside piiratuses, ebakindlate või vastuoluliste normidega tegevusväljas ning varasemate teadmiste ja kogemuste sobimatuses uue reaalsusega.[2](#) Üheks arengu piduriks sai ka ametnikkonna postsotsialistlik taust: ametnikud ei osanud ega näinud vajadust kaasata vabaühendusi neid puudutavate valdkondlike otsuste tegemisse. 1990. aastatel tehtud uuringutes on välja toodud, et oluline takistus vabaühenduste tegevusele peitus ametnikkonna negatiivsetes hoiakutes.[3](#) Vabaühendusi seostati pigem harrastus- ja huvitegevusega, neid ei peetud võrdväärseteks partneriteks poliitika kujundamisel. Kahtlemata oli siin oma osa ka sellel, et vabaühendused ise alles õppisid, kuidas oma huvigruppe esindada ja nende eest seista. Areng sai suuresti tõuke väljastpoolt Eestit: nii rahaliste toetuste, oskusteabe kui ka eeskujude kaudu.[4](#)

Eesti kodanikuühiskonna toimimisele lõi olulise raamistiku 1992. aastal vastu võetud Eesti Vabariigi põhiseadus, eelkõige paragrahvidega 47 ja 48, mille kohaselt on igaühel õigus rahumeelselt koguneda ja koosolekuid pidada ning koonduda

mittetulundusühingutesse.⁵ Põhiseaduse kommenteeritud väljaandes on selgitatud, et kogunemisvabadus on demokraatliku riigi oluline eeldus ja ühinemisvabadus on demokraatia alustala, mis tagab arvamuste paljususe ja võimaluse koos tegutsedes oma hääl ühiskonnas kuuldamavaks teha.⁶

Põhiseaduse paragrahvide mõte sarnaneb rahvusvahelistes inimõiguslepingutes kokkulepituga. Näiteks Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO) inimõiguste ülddeklaratsiooni artiklis 20 on need vabadused sõnastatud nii: „Igal inimesel on õigus rahumeelse kogunemise ja liitumise vabadusele.“⁷ Euroopa Liidu põhiõiguste hartas (artikkel 12), inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonis (artikkel 11) ning ÜRO kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelises paktis (artikkel 22) on ühinemis- ja kogunemisvabaduse mõte antud edasi sarnaselt ülddeklaratsiooniga. Konventsioonis ja paktis on lisatud võimalikud piirangud, mis on esitatud ka põhiseaduses. Näiteks Euroopa inimõiguste konventsiooni artiklis 11 on öeldud: „Nende õiguste kasutamist võib piirata üksnes seaduses ette nähtud alustel, mis on demokraatlikus ühiskonnas vajalikud riigi julgeoleku või ühiskondliku turvalisuse huvides, korratuste või kuritegude ärahoidmiseks, tervise või kõlbluse või kaasinimeste õiguste ja vabaduste kaitseks.“⁸

Vabaühendused saavad tegutseda tänu ühinemisvabadusele ning selle vabaduse kaitse on eriti oluline ühenduste jaoks, mille tegevus võib olla valitsevale korrale vastumeelne, näiteks kui vabaühendused kritiseerivad valitsust, toovad välja puudujääke inimõiguste tagamises või edendamises. Seega saab öelda, et oluline on vabaühenduste roll inimõiguste kaitsel, aga ka vabaühenduste endi ning neis ühendustes tegutsevate inimeste õiguste kaitse. See vastastikune mõju ongi üks demokraatlike ühiskondade n-ö garantiisid. Peatükis vaatlen ühest küljest vabaühenduste rolli inimõiguste kaitsmisel ning teisest küljest seda, kuidas keskkond, milles vabaühendused tegutsevad, mõjutab nende võimekust ja võimalusi inimõigusi kaitsta.

Kasutan läbivalt sõna *vabaühendus*, mis tähendab mittetulundusühendust, mille tegevus ja juhtimine on avalikust võimust ja äriettevõtetest sõltumatud. Vabaühenduste hulka kuuluvad seltsingud, mittetulundusühingud, sihtasutused ja nende katusorganisatsioonid, kui nad pole asutatud avaliku võimu või äriettevõtte poolt selleks, et täita nende määratud ülesannet.⁹ Termin *vabakond* tähendab vabaühenduste kogumit, seda nimetatakse ka kolmandaks sektoriks. Kodanikuühiskonna all mõistan „inimeste omaalgatuslikku koostööd oma huvide järgimiseks ning avalike asjade arutamises ja otsustamises osalemiseks, samuti

seada koostööd võimaldavaid ühendusi, võrgustikke ja institutsioone“, nagu see on sõnastatud Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsioonis.[10](#)

Selles peatükis keskendun just vabaühenduste tegevusele inimõiguste kaitsel, kuigi viimastel aastatel on saanud tavaks osaleda aruteludes ja otsustamises individuaalselt, ühegi vabaühenduse liikmeks olemata või selle liikmesusele toetumata. Vabaühenduste tegevuses vaatlen eelkõige huvikaitset ehk ühenduse sihtrühma huvide ja väärtuste kaitsmist suhetes avaliku võimu, äri sektori ning avaliku arvamusega.[11](#) Just huvikaitsetegevus on see, millega vabaühendused inimõiguste edendamisele kaasa aitavad, seetõttu on need ka tähelepanu keskpunktis.

2021. aasta oktoobrikuu seisuga oli Eestis registreeritud 23 036 mittetulundusühingut ja 821 sihtasutust (kokku 23 857, 2019. aasta 1. jaanuaril oli see arv 22 591).[12](#) Võrreldes varasemaga on see arv väiksem: 2009. aasta 1. oktoobri seisuga oli registreeritud 29 559 mittetulundusühingut ja sihtasutust.[13](#) Viimaste aastate andmete põhjal võib öelda, et aastas registreeritakse umbes sada mittetulundusühingut ja alla kümne sihtasutuse.

Kuigi vabaühenduste koguarv on suur, on nende hulgas ka palju pisikesi ühendusi, mille tegutsemisvõimekus ning mõju ei ole märkimisväärsed. Samas on arvestatav hulk vabaühendusi tuntavalt professionaliseerunud, neist on saanud avaliku sektori olulised partnerid ja mitmete teemade eestvedajad ühiskonnas. Keeruline on otsustada, mille järgi eristada n-ö võimekaid vabaühendusi väiksema mõjuga vabaühendustest. Üks võimalik näitaja on annetuste olemasolu. 2020. aastal oli annetusi deklareerinud 1465 vabaühendust ja see suurusjärg on püsinud ühesugune mitu aastat. Eestis peaks olema umbes paar tuhat märkimisväärse tegutsemissuutlikkusega vabaühendust.

- [1](#)Challenges facing civil society organisations working on human rights in the EU. European Union Agency for Fundamental Rights 2017, lk 17.
- [2](#)Lagerspetz, M. Naised ja mehed Eesti kodanikuühiskonnas. – Teel tasakaalustatud ühiskonda. Naised ja mehed Eestis II. Sotsiaalministeerium 2010, lk 165.
- [3](#)Ibid., lk 165.
- [4](#) Ibid., lk 165.
- [5](#)Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 15.05.2015, 2.
- [6](#)Kask, O. Paragrahv 47; Kask, O., Ehrlich, S. A. Paragrahv 48. – Madise, Ü. et al. (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tartu:

Sihtasutus Iuridicum 2020.

- [7](#) Inimõiguste ülddeklaratsioon. Ühinenud Rahvaste Organisatsioon 1948 – <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=est>.
- [8](#) Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II, 22.06.2021, 4.
- [9](#) Lagerspetz, M. Kodanikuühiskonna lühisõnastik. Vabaühenduste Liit 2007. – <https://heakodanik.ee/kodanikuuhiskonna-luhisonastik> (06.11.2021).
- [10](#) Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsioon. Riigikogu otsus, 12.12.2002.

–

https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/eesti_kodanikuuhiskonna_arengu_kon

- [11](#) Lagerspetz, M. Kodanikuühiskonna lühisõnastik.
- [12](#) Äriregistri statistikaleht. – <https://ariregister.rik.ee/est/statistics> (06.11.2021).
- [13](#) Lagerspetz, M. Naised ja mehed Eesti kodanikuühiskonnas, lk 164.

Mittetulundusühingute ja sihtasutuste arvu vähenemine tuleneb muu hulgas sellest, et 2018. aasta alguses jõustus korteriomandi- ja korteriühistuseadus, mille kohaselt majandatakse kõiki korteriomandeid korteriühistu vormis. See tähendab, et korteriühistud ei kuulu enam mittetulundusühingutega sama juriidilise vormi alla.